

Є. О. БІРЖАКОВА

ПОЗИТИВІЗМ ЯК САМОСТІЙНИЙ НАПРЯМОК ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРАВА

Досліджуються визначаються і основні властивості права в контексті позитивістського праворозуміння: загальна нормативність права; чіткість змісту; державна гарантованість.

Ключові слова: право, позитивізм, властивості права, нормативність, чіткість змісту, державна гарантованість.

Исследуются и определяются основные свойства права в контексте позитивистского правопонимания: общая нормативность права; четкость содержания; государственная гарантированность.

Ключевые слова: право, позитивизм, свойства права, нормативность, четкость содержания, государственная гарантированность.

In the article are determined and probed basic properties of law in the context of positiv legal understanding: general normativeness of law; clearness of maintenance; state assuredness.

Key words: law, positiv legal understanding, properties of law, normativeness, clearness of maintenance, state assuredness.

Право у всій багатоманітності його проявів і сенсів є засобом унормування, стабілізації та структуризації суспільного життя. Як зазначав російський теоретик права О.Е. Лейст, право за своєю суттю можна визначити як нормативну форму упорядкування, стабілізації та відтворення суспільних відносин, які підтримуються (охороняються) засобами юридичного процесу та державним примусом¹. Відтак забезпечення стабільності, передбачуваності, цілеспрямованості та впорядкованості суспільного життя виступає метою правового регулювання.

Проблеми розуміння самого права, а також його властивостей привертали увагу багатьох науковців – як вітчизняних, серед яких С.І. Алаїс, В.Д. Бабкін, В.А. Бачинін, С.В. Бобровник, О.Л. Богініч, М.Г. Братасюк, Є.В. Бурлай, М.І. Козюбра, Л.А. Луць, С.І. Максимов, Н.М. Оніщенко, В.П. Плавич, М.В. Цвік, Ю.С. Шемшученко, так і зарубіжних, зокрема С.С. Алексєєва, М.І. Байтіна, В.В. Борисова, А.Б. Венгерова, Ю. Хабермаса, О.Е. Лейста, Г.В. Мальцева, В.С. Нерсесянца, П.А. Оля, Л.С. Явича та ін.

Аналізуючи праці зазначених вчених, доходимо висновку про необхідність глибокого переосмислення основних об'єктивних характеристик права, серед яких його властивості в контексті двох протилежних, але практичнозначущих типів праворозуміння – природно-правового та позитивістського, що дасть змогу збагатити розуміння сутності права в сучасних умовах.

При дослідженні проблематики права саме як основи формування правопорядку слід виходити з позиції позитивістської концепції права, відповідно до якої право розглядається як «нормативне, інституціональне утворення»², система діючих, об'єктивно зумовлених правових норм і принципів, які визнаються державою та користуються підтримкою аж до примусу, тобто йдеться про позитивне, об'єктивне, формально визначене право.

Вбачається необхідність у дослідженні основних властивостей права в контексті позитивістського праворозуміння, до яких ми відносимо: нормативність, правову визначеність і державну гарантованість.

Загальна нормативність права як регулятивної системи. Ще з давніх часів, зокрема, за умов космоцентричного бачення світу, для філософів античності характерним є пошук нормативної першооснови світу, спроби знайти та обґрунтувати елемент, що задає структуру існування, визначає порядок і природу процесів і речей. У різні часи такою нормативною основою був Логос, тобто космічний порядок, світ ідей; у середньовічній філософії нормативною основою суцього є Бог; для філософії Нового часу при визначенні нормативних засад вихідною точкою міркування виступає людина; у філософії ХХ століття в соціокультурній площині категорія «належного» та «нормативного» була безпосередньо пов'язана з категорією «цінності», що надавала нормативності соціальним процесам. Натомість представники позитивізму заперечували можливість самої постановки питання про існування «надпозитивних» нормативних основ всесвіту та пропонували обмежитися лише тим, що можна спостерігати.

Для того, щоб охарактеризувати нормативність як правову, а не лише культурно-ідеологічну категорію, необхідно насамперед усвідомити специфіку права порівняно з іншими соціальними регуляторами. Правова нормативність є різновидом соціальної нормативності, і в цьому значенні має якісні відмінності. Якісні відмінності правової нормативності, що становлять її змістовий момент, дають змогу характеризувати те або інше явище як правове, виявляються у специфіці права як соціального феномена.

Водночас, як зазначає П.С. Назаров, правова нормативність активно впливає на соціальну нормативність певних сфер життя, створюючи своєрідний розпорядок, який, у свою чергу, впливає на процеси виникнення, зміни та припинення відносин суб'єктів, визначає чітку програму розвитку, вирішення життєвих ситуацій, розв'язання конфліктів, використання правових методів поновлення порушеного права³.

Визначити сутність правової нормативності значить визначити сферу дії права. А для цього необхідно відштовхуватися від ролі, соціального призначення права. Право нерозривно пов'язане з поняттям регулювання, воно формувалось як універсальний, найефективніший регулятор суспільних відносин. При цьому право виникає саме як нормативний регулятор. Соціальне призначення права – бути регулятором суспільних відносин.

Нормативність визнається невід'ємною рисою права практично всіма як вітчизняними, так і російськими правознавцями. Так, В.В. Лазарев і С.В. Липень зазначають, що нормативність є однією з основних властивостей права, оскільки останнє складається з норм – правил поведінки загального характеру, які регулюють суспільні відносини⁴.

М.І. Байтін наголошує на тому, що нормативний характер права полягає в тому, що право як державна воля суспільства виявляється в реальному житті не інакше як система офіційно визнаних і діючих у даній державі юридичних норм⁵.

В свою чергу, ще один видатний російський вчений С.С. Алексеев, розкриваючи зміст поняття «нормативність», зауважує, що одна з особливостей об'єктивного (позитивного) права як основи юридичних прав та обов'язків полягає в тому, що воно являє собою нормативне утворення. Це означає, що право складається з юридичних норм, які виступають ніби «цеглинками», з яких складається право даної

країни. «Нормативність, – уточнює вчений, – як би широко не трактувалася ця визначальна властивість права, в принципі, ні в чому іншому, крім як у нормах, загальних формалізованих писаних правилах поведінки, виражатися не може»⁶.

Для А.Б. Венгерова нормативність права проявляється в діалектичній єдності таких якостей правил поведінки, як узагальненість і обов'язковість. В.В. Борисов писав, що нормативність права виражається у масштабності, еталонності, загальнообов'язковості норм поведінки. М.В. Цвік вважає, що нормативність права полягає в тому, що воно містить загальнообов'язкові права й обов'язки для невизначеного кола суб'єктів, тривало та багаторазово застосовується до передбачених ним життєвих ситуацій. Головні прояви права – правові відносини, норми, принципи та правосвідомість – мають при встановленні та реалізації повторюваний характер і в цьому сенсі є теж нормативними. Крім загальності права, відзначеної С.С. Алексєєвим, до розуміння нормативності додається ще його обов'язковість, яка, на думку М.В. Цвіка, набувається в результаті того, що повторюваність певних дій, які, зрештою, стають зразком поведінки, призводить до внутрішнього їх сприйняття людьми як обов'язкових. Таким чином, джерелом обов'язковості права вже є не державна воля, а фактична повторюваність відносин⁷.

В.М. Кудрявцев вважає, що нормативність права передбачає його обов'язковість, яка, у свою чергу, забезпечується не тільки примусом, і до того ж не лише державним⁸.

З аналізу сучасної юридичної наукової літератури можна виокремити такі три аспекти в розумінні природи нормативності права:

– по-перше, нормативність права – це його визначаюча властивість, яка є способом об'єктивації, тобто формою вираження правових цінностей, і зорієнтована на виникнення моделі «належної» поведінки у соціальних суб'єктів;

– по-друге, це функція правової системи, яка полягає в упорядкуванні її структурних елементів, зокрема правовідносин;

– по-третє, нормативність характеризується поєднанням загальнообов'язковості та загальнозначущості права для необмеженого кола суб'єктів.

У межах такого підходу поширеним є виділення (у різному поєднанні) таких ознак нормативності права, як повторюваність, типовість (нормальність), примусовість і обов'язковість.

Носіями правової нормативності, «нормативними явищами, що становлять зміст права, – стверджує М.В. Цвік, – слід вважати всі прояви (складові частини) права, до яких, крім правових норм, належать правовідносини, законодавство, судова практика, природне право, прецедентне право, звичаєве право, договірне право та правосвідомість»⁹.

Правова визначеність як підстава визначення меж свободи. Всі змістовні трактування права так чи інакше зводяться до вимоги справедливості встановлюваного правом порядку. Визначення справедливості як сутнісної властивості права обертаються навколо ідеї забезпечення свободи та рівності учасників правового обігу. Сама ідея права тісно передбачає існування загальних правил, що забезпечують свободу, як альтернативи свавілля та насильству. Тобто людина може вільно жити лише у межах законів, які є обов'язковими для всіх.

Зрозуміло, що інтенція щодо свободи від насильства та свавілля, яка загалом властива праву, може бути більш чи менш розвинутою в конкретних історичних умовах, що свідчить про ступінь його досконалості¹⁰.

Право є оптимальним форматом для гарантованого виразу й одночасно визна-

чення і збереження кордонів свободи людей, причому в такому порядку, коли відбувається узгодження свободи цих осіб зі свободою всіх інших. Цьому, насамперед, сприяють такі властивості права, як його нормативність, загальна обов'язковість, формальна визначеність, гарантованість, верховенство права та інші, які досліджуються автором. Тому в сучасному суспільстві право є основним засобом забезпечення і гарантування свободи людей, а також визначення її меж. При цьому співвідношення між забезпеченням і обмеженням свободи має визначатися правом, виходячи із загального припущення на користь свободи. Саме у праві свобода отримує свій найконцентрованіший вираз, у ньому вона реально матеріалізується, об'єктивується в конкретні правові форми, принципи, інститути. Отже, як зауважував Д. Локк, там, де немає права (закону), немає й свободи¹¹.

Ще в Дигестах Юстиніана юристами Стародавнього Риму було сформульоване положення, відповідно до якого «право може і повинно бути визначеним», є актуальним для будь-якої правової системи і сьогодні. Визначеність, точність і однозначність правової норми вважається гарантією міцного правопорядку, оскільки, якщо кожному члену суспільства зрозумілі його права й обов'язки, він має певну свободу дій і рішень у межах правового простору.

Із проблемою правової визначеності також тісно пов'язане питання дотримання і захисту прав людини. У зазначеному аспекті питання юридико-технічної якості законодавства як однієї з гарантій правової визначеності є важливим і актуальним, оскільки саме закони встановлюють права, свободи та обов'язки особи, визначають межі та підстави обмеження прав і свобод державою.

Принагідно зазначимо, що принцип верховенства права, який вважається одним із основоположних в Україні, є фундаментом, на якому базуються більш специфічні й детальні правила, принципи та властивості права. Важливими складовими верховенства права, його необхідними наслідками й умовами реалізації є саме принципи правової визначеності, пропорційності та добросовісності.

На думку А.М. Приймака, правову визначеність розуміють у дещо звуженому значенні: зазначають про вимоги чіткості, зрозумілості й однозначності правової норми, які за своєю суттю є вимогами до її формування, тобто стосуються лише процесу правотворчості, а реалізація їх у переважній більшості залежить від рівня володіння нормотворцем юридичною технікою. Натомість автор пропонує розглядати поняття «правова визначеність» у ширшому розумінні – як сукупність вимог до процесів правотворчості та правозастосування, покликаних забезпечити захист індивіда від можливих проявів державного свавілля¹².

З упевненістю можна говорити, що правова визначеність як властивість, що притаманна праву, сприймається українською правовою системою. Правова визначеність ґрунтується на конституційних принципах правової держави, верховенства права та рівності, а дотримання вимог, що випливають з цього принципу, є обов'язковим для визнання за ними правового характеру.

Державна гарантованість як основа забезпечення правового порядку. Як вказує О.Ф. Скакун, правопорядок – це атмосфера нормального правового життя, що встановлюється в результаті точного і повного здійснення розпоряджень правових норм (прав, свобод, обов'язків, відповідальності) всіма суб'єктами права¹³. На нашу думку, основою такої атмосфери, атмосфери правопорядку є державна гарантованість прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

На думку автора «Чистого вчення про право» Ганса Кельзена, при розгляді держави як юридичного феномена передбачається, що «відносини між державою

і правом повинні розглядатися по аналогії з відносинами між правом та індивідом. Це означає, на думку Кельзена, що держава, не дивлячись на те, що вона створює або санкціонує право, повинна бути, як і індивід, «у своїй поведінці і діях пов'язана з правом»¹⁴.

Як уже зазначалося, категорія «природне право» пов'язана з системою гуманістичних поглядів та ідеалів, тоді як позитивне характеризується наявністю писаних законів, створених законодавцем. Але при цьому, накладаючи на поведінку людей певні обмеження, закон водночас надає і певні гарантії.

Право забезпечується шляхом створення спеціальних умов для практичного втілення правових норм, охороняється державою різними способами, до яких ми відносимо організаційні, технічні, попереджувальні, виховні, а також державний примус. Але далеко не всі норми права дотримуються і виконуються добровільно, в силу внутрішнього переконання, тому значна частина населення підкоряється вимогам правових приписів лише тому, що за правом стоїть держава.

Саме державні структури надають правовим приписам якості формальної визначеності, загальнообов'язковості, гарантованості тощо. Наділена владою і засобами її реалізації, державна публічна діяльність відповідних установ виконує щодо позитивного права констатуючу роль – формулює, створює і затверджує його.

Державна гарантованість означає, що створення, реалізація, охорона права нерозривно пов'язана з державною діяльністю. Держава є тією соціальною силою, без якої дія права виявилася би неможливою. Ця властивість права означає його загальнообов'язковість, тобто коли правові установки обов'язкові для всіх, кому вони адресовані, вони діють без обмежень щодо кола людей, у часі та просторі¹⁵.

Найзагальнішим є поділ гарантій держави на соціально-економічні, політичні, ідеологічні та юридичні. Але права і свободи людини – це, насамперед, явище юридичне. Вони не можуть бути забезпечені в ізоляції від усієї системи правового регулювання. Юридичні гарантії безпосередньо створюють умови і засоби для їх реалізації та захисту. Юридичні гарантії – закріплені в законодавстві правові умови та засоби, які забезпечують здійснення й охорону прав і свобод людини та громадянина.

Слід зазначити також, що прагнення подолати протиставлення природного і позитивного права у структурі права, а також непримиренну боротьбу теорій природного права і правового позитивізму, що однобічно відображають цю структуру породило тенденцію до синтезу або інтеграції цих протилежних елементів¹⁶.

Це дає нам змогу говорити про те, що окремі об'єктивні властивості права можуть носити універсальний характер, оскільки сумісні і з природним, і з позитивним типами праворозуміння, хоча при цьому вони можуть мати в рамках кожного з них специфічний зміст. Мова йде, зокрема, про верховенство правового закону, загальнообов'язковість права, визначення правом меж свободи, рівності та справедливості для забезпечення реалізації прав людини та інші властивості права.

З усього вищезазначеного можна зробити загальні висновки.

Право є нормативно-регулятивною системою захисту кожної особистості від будь-якого свавілля з боку інших осіб чи насильства з боку держави, а його глибинна сутність розкривається саме завдяки своїм унікальним об'єктивним властивостям.

Властивості права – це основні об'єктивні характеристики, які притаманні праву як самодостатній цілісності та дозволяють виявити його глибинну сутність. Серед властивостей права в контексті позитивістського праворозуміння ми визначаємо його загальну нормативність, правову визначеність і державну гарантованість.

Нормативність визнається однією з основних властивостей права, іманентною його сутності, яка розкривається через сукупність правових норм, що складають його зміст. Ця визначаюча риса права є способом об'єктивації правових цінностей в суспільному житті.

Однією з найважливіших проблем, які виникають у правознавстві, є проблема опосередкування правом і державою свободи в суспільстві. Але в умовах існування сучасного суспільства межі свободи мають бути визначені. Саме право за допомогою загальних правил дає змогу узгодити свободу особи зі свободами інших. Тому правова визначеність як підстава визначення меж свободи також є невід'ємною властивістю права. Чіткість правових понять, однозначність їхнього змісту стають необхідною передумовою однозначності і справедливості нормативно-правових рішень.

Стан упорядкованості відносин у суспільстві визначається як правопорядок. Як державно-правове явище правопорядок служить стабілізації, підтриманню рівноваги між громадянами, а також державою в цілому. Для забезпечення панування правопорядку держава, встановлюючи певні обмеження для особи, надає і відповідні гарантії дотримання та захисту основних прав і свобод кожної людини. Таким чином, державна гарантованість є ще однією визначальною властивістю права як основи _абезпечення в суспільстві правопорядку та законності.

1. *Лейст О.Э.* Сущность права. Проблемы теории и философии права. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – С. 52. 2. *Алексеев А.С.* Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 374. 3. *Кабальський Р.О.* Нормативність права як предмет філософського аналізу: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – С. 120. 4. *Лазарев В.В., Липень С.В.* Теория государства и права. Учебник для вузов 2-е изд., испр. и доп.: Учеб. для вузов. – М.: Спарк, 2000. – С. 160-161. 5. *Байтин М.И.* Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). – Саратов: СГАП, 2001. – С. 211. 6. *Алексеев А.С.* Цит. праця. – С. 32. 7. *Кабальський Р.О.* Цит. праця. – С. 11. 8. *Кудрявцев В.Н.* Право и поведение. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 128. 9. *Цвік М.В.* Про сучасне праворозуміння // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 4. – С. 3-13. 10. *Погребняк С.П.* Основположні принципи права (змістовна характеристика): Монографія. – Х.: Право. – С. 134. 11. *Погребняк С.П.* Право і свобода: загальнотеоретичні проблеми // Вісник Академії правових наук України. – №4 (47). – С. 40. 12. *Приймак А.М.* Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти: Наукові записки. – Т. 103: Юридичні науки. – К: Національний університет «Кієво-Могилянська академія». – С.53. 13. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 454. 14. *Проблеми* теории государства и права: Учебник / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Норма, 2008. – С. 84. 15. *Общая* теория государства и права: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2005. – С. 134. 16. *Максимов С.* Дуальність права // Право України. – 2010. – №4. – С.37.